

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО

Олег Петрович Печений,
канд. юрид. наук,
доцент кафедри цивільного права № 1
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого,
м. Харків

УДК 347.65

ДО ПИТАННЯ ПРО ОСОБЛИВОСТІ СПАДКОВИХ ПРАВОВІДНОСИН

У статті проаналізовано особливості спадкових правовідносин, досліджено окремі їх елементи, зокрема об'єкт та зміст. Висвітлено зміст «права, що виникають у особи у зв'язку з прийняттям спадщини», та особливості таких прав, зокрема прав на відмову від прийняття спадщини.

Ключові слова: спадкове право, спадкування, спадкові правовідносини, спадщина.

Наукові пошуки проблематики спадкового права здійснюються в цивілістиці крізь призму спадкових правовідносин, їхньої природи та структурних особливостей. Спадкові правовідносини моделюються як різновид цивільних правовідносин і на них поширюються структурні і змістові особливості цих правовідносин. При цьому у структурі предмета наукових досліджень спостерігається певний методологічний дисонанс стосовно правовідносин: цивільних правовідносин як їх виду і спадкових як підвиду цивільних. Стосовно теорії і методології правовідносин ще з часів радянської теоретичної юриспруденції існує великий пласт наукових напрацювань, основу якого складають дослідження Ю. Г. Ткаченко [1], М. Д. Єгорова [2; 3], Р. О. Халфіної [4] та ін. Дискусію щодо змісту поняття правовідношення, як і щодо

права у суб'єктивному значенні, наразі не можна визнати завершеною, спори ще будуть вестись, але, як пише А. О. Рибалов, з позицій зручності, а не істинності тієї чи іншої концепції [5, с. 4].

Отже, і в загальнотеоретичному, і в галузевому цивілістичному плані правовідношення посідає своє місце серед розроблених категорій, однак про вирішення або принаймні вичерпання кола проблем, пов'язаних із ним, говорити передчасно.

Правовідношення, як категорія уявна, являє собою певну наукову абстракцію і саме в цьому полягає її цінність для юриспруденції і цивілістики, зокрема. Серед сучасних дослідників існує погляд на правовідношення як на *юридичний науковий прийом* [6, с. 211]. Це дещо підмиває саму конструкцію правовідношення і викликає певну розгубленість серед дослідників. Так, О. М. Родіонова, визнаючи викладену думку невдалою, тим не менш констатує, що її не можна називати принципово невірною, оскільки важко не погодитись з твердженням про те, що правовідносини не існують – вони лише мисляться [7, с. 175; 6, с. 211]. Натомість, усі інші правові явища, включаючи і правові норми, будучи ідеальними, також мислимі, а значить їх можна назвати юридичними науковими прийомами. З цього приводу вчена резюмує, що визначення правовідношення як наукового прийому не відображає сутності явища [7, с. 175]. Безперечно, зводити сутність правовідношення лише до наукового прийому не зовсім правильно, перш за все, виходячи з того, що правовідношення не може представлятися *тільки* науковим прийомом. Однак не будемо заперечувати і того, що у самій сутності правовідношення наявний елемент наукового прийому, що підкреслює його методологічну цінність. Так, саме правовідношення не є суто науковим прийомом, проте йому іманентний цей прийом, що опосередковано виявляється через надання правової форми існуючим соціальним зв'язкам. За його допомогою спадкове правовідношення може бути представлене як правова форма спадкування – перехід прав і обов'язків однієї особи (спадкодавця) до інших осіб (спадкоємців). Означена правова форма не є єдиною правовою формою взагалі, однак у площині забезпечення одночасного посмертного переходу всіх приватних прав і обов'язків, що належали спадкодавцю, до одного чи декількох інших осіб, за якими визнається здатність до вступу у відповідні правовідносини спадкодавця [2], вона має бути визнана єдиною їх формою.

З цього випливає твердження, що спадкові відносини, будучи правовою формою спадкування, можуть існувати – виникати, змінюватись та припинятись – лише як відносини правові. Відповідно, якщо йдеться про спадкове правонаступництво як наступництво у правах, можна говорити про його здійснення у межах і рамках лише спадкових правовідносин. Водночас мусимо заперечити існування спадкових відносин поза правових меж. Наступництво стосовно речей, інших матеріальних благ, в принципі, можливе, але його не можна віднести до спадкового правонаступництва

як наступництва у правах. М. Д. Єгоров пише про можливість переходу у порядку спадкування не тільки матеріальних, але й духовних цінностей, що дозволяє йому відносити спадкові правовідносини і до майнових, і до немайнових. У спадкових правовідносинах поєднуються риси і майнових, і немайнових відносин [7, с. 70]. Думка автора досить глибока, тому розберемо її детально. Перехід духовних цінностей (наприклад, звичок, принципів, поглядів, уявлень тощо) до спадкоємців не свідчить про спадкове правонаступництво з тієї причини, що аж ніяк не можемо ні підтвердити, ні спростувати того, що спадкоємець на ці об'єкти має права, аналогічні правам спадкодавця. Але саме це є беззаперечним доказом спадкового правонаступництва як універсального. Крім того, теза автора дещо зміщує акценти, оскільки перехід духовних цінностей до спадкоємців не перебуває у прямому кореляційному зв'язку з немайновим характером спадкових правовідносин, вірніше, його проявом у цих відносинах. Немайновий аспект спадкових відносин зумовлюється їх організаційними чинниками, спрямуванням на забезпечення правонаступництва між спадкодавцем і спадкоємцем у всіх правовідносинах, які таке правонаступництво допускають. У цьому плані слід погодитись, що організаційні відносини, якими можуть бути і спадкові, по суті є відносинами немайновими, не пов'язаними із особистістю [10, с. 114]. Коли йдеться про наявність організаційних чинників (навіть уявних) у спадкових правовідносинах, доречно навести тезу О. М. Родіонової що саме правовідношення є *схемою* специфічного правового бачення ситуації шляхом її оцінки за допомогою норм права [7, с. 175]. Саме схематизм правової матерії з одного боку моделює певні відносини як правові, а з іншого наголошує на наявності в них організаційних чинників як тих, що надають упорядкованості певним матеріальним та нематеріальним благам.

Структурно спадкове правовідношення повинно відповідати загальноприйнятим уявленням та містити елементи, що притаманні усім правовідносинам. Такими елементами визнаються учасники, характер їх правового статусу, права і обов'язки, їх зв'язок та реальна поведінка учасників у співвідношенні з правами і обов'язками. У літературі наголошується на притаманності зазначених елементів структурі усіх правовідносин [4, с. 211-212].

У зв'язку з цим такі елементи структури як об'єкт та зміст мають розглядатися у кореляції прав та обов'язків і реальної поведінки учасників. Якщо об'єктом визнати спадщину у вигляді сукупності прав і обов'язків, а змістом – поведінку суб'єктів спадкових правовідносин стосовно цієї сукупності, то в структурі правовідношення не залишається місця правам щодо спадщини. Тому змістом спадкового правовідношення слід визнати спадкове право у суб'єктивному розумінні, включаючи право на прийняття спадщини. У літературі його юридична природа подається неоднозначно. Сформувався напрямки дослідження, автори яких моделюють спадкове

право як секундарне з тими чи іншими особливостями або ж як суб'єктивне абсолютне право, або ж як результат поєднання рис секундарного і суб'єктивного права [10, с. 1021-1026]. Однак переважно це право тяжіє до секундарного, ніж до суб'єктивного. Втім, з'ясування природи спадкового права не може мати однозначного вирішення, принаймні у площині сучасного законодавчого регулювання. Так, ст. 1268 ЦК України допускає можливість скасування правового результату прийняття спадщини шляхом відкликання заяви про її прийняття, з можливістю подальшого прийняття, відмови від прийняття чи неприйняття. По суті йдеться про неодноразове здійснення права на спадщину у рамках єдиного правовідношення. Це свідчить про ефект «множинності» змісту спадкового правовідношення.

За певних умов можна вести мову про потестативне спадкове право, суть якого полягає у наданні повноважень на встановлення правовідношення шляхом одностороннього правочину. У літературі наводяться думки, що потестативне право, будучи суб'єктивним правом, але не речовим і не зобов'язальним, виявляється у можливості за допомогою правочину змінити чужу правову сферу [11, с. 132]. Видається, що потестативним за своєю природою є право надати згоду спадкоємцю, який пропустив строк для прийняття спадщини подати заяву про її прийняття (ч. 2 ст. 1272 ЦК), змінити черговість спадкування за законом (ч. 1 ст. 1259 ЦК), відмовитись від спадщини на користь когось із спадкоємців або відкликати таку відмову (ст. 1274 ЦК) та ін.

Серйозних роздумів вимагає практика Верховного Суду України, який надає спадковим правовідносинам та їх змісту досить специфічного бачення. Так, у Постанові Верховного Суду України від 8 квітня 2015 р. зазначається, що спадкові права є майновим об'єктом цивільного права, оскільки вони надають спадкоємцям можливість успадкувати майно (прийняти спадщину), але право розпорядження нею виникає після оформлення успадкованого права власності у встановленому законом порядку [12]. Однозначно і беззаперечно погодитись із тим, що спадкові права представлені не змістом, а об'єктом спадкових правовідносин, не маємо достатніх підстав, оскільки достатньої аргументації у наведеній постанові не вбачаємо.

Список літератури:

1. Ткаченко Ю. Г. Методологические вопросы теории правоотношений / Ю. Г. Ткаченко. – М. : Юрид. лит., 1980. – 176 с.
2. Егоров Н. Д. Гражданско-правовое регулирование общественных отношений: единство и дифференциация / Н. Д. Егоров. – Л. : Изд-во Ленинград. ун-та, 1988. – С. 164–175.
3. Егоров Н. Д. Наследственное правоотношение / Н. Д. Егоров // Вест. Ленинград. ун-та. Сер. 6. – 1988. – Вып. 3. – С. 67–70.
4. Халфина Р. О. Общее учение о правоотношении / Р. О. Халфина. – М. : Юрид. лит., 1974. – 348 с.
5. Рыбалов А. О. Проблемы классификации гражданских правоотношений : дис. ... канд. юрид. наук / А. О. Рыбалов. – СПб., 2007. – 221 с.

6. Белов В. А. Учение о гражданском правоотношении / В. А. Белов, А. Б. Бабаев // Гражданское право: актуальные проблемы теории и практики ; под общ. ред. В. А. Белова. – М. : Юрайт-Издат, 2007. – 993 с.
7. Родионова О. М. Механизм гражданско-правового регулирования в контексте современного частного права / О. М. Родионова. – М. : Статут, 2013. – 336 с.
8. Белов В. А. «Наследование» и «наследственное правопреемство»: фактическое отношение и его правовая форма / В. А. Белов // Наследственное право. – 2014. – № 1. – С. 6–16.
9. Андрищенко А. В. Место организационных отношений в предмете гражданско-правового регулирования / А. В. Андрищенко // Вест. Томского гос. ун-та. Право. – 2014. – № 2. – С. 111–115.
10. Белов В. А. Гражданское право : учеб. для бакалавров: Т 3: Особенная часть. – Абсолютные гражданско-правовые формы / В. А. Белов. – М. : Юрайт, 2012. – 1089 с.
11. Рыбалов А. О. Потестативные права / А. О. Рыбалов // Закон. – 2008. – № 7. – С. 131–137.
12. Постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 8 квітня 2015 р. Справа № 6-33цс15 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/43533922>.

Печений О. П. К вопросу об особенностях наследственных правоотношений.

В статье проанализированы особенности наследственных правоотношений. Исследованы отдельные их элементы, в частности объект и содержание. Освещаются смысл понятия «права, которые возникают у лица в связи с принятием наследства», и особенности таких прав, в частности права на отказ от принятия наследства в пользу другого наследника.

Ключевые слова: наследственное право, наследование, наследственные правоотношения, наследство.

Pechenyi O. P. To the question about the features of the inherited legal relationships.

Problem Setting. In the article the features of the inherited legal relationships are analysed. Their separate elements are investigational, in particular object and maintenance.

Analysis of the recent researches and publications. An extended abstract of a paper on the subject of succession in accordance with civil legislation. Succession is the passing of rights and obligations (inheritance) from a natural person who died (the testator) to other persons (the heirs). Inherited legal relationships are juridical forms of succession as the passing of rights and obligations.

Paper objective. Inheritance shall include all rights and obligations of the testator as of the moment of opening of inheritance that did not terminate in consequence of the testator's death.

Succession shall be exercised based on a will (testamentary succession) or according to law (legal succession). All types of succession are represented legal relationships.

Paper main body. It is grounded in the article, that the inherited relations can exist only as relations legal. Structurally they are engulf subjects, their right and duties and inheritance as object. Objects and maintenance of the inherited legal relationship are examined in the article in co-operation of rights and duties and real conduct of participants.

Conclusions. Legal nature of succession of rights as rights on acceptance of inheritance is ambiguous. An author binds rights for the participants of legal relationship to taking of inheritance, refuse over acceptance of inheritance consequences of expiry of the term for inheritance acceptance. As by a written consent of the heirs who accepted the inheritance, the heir who let the time limit elapse may apply for the acceptance of inheritance to the notary office at the place of inheritance opening.

Key words: law of succession, inherited right, inheritance, inherited legal relationships, inheritance.

Надійшла до редколегії 14.05.2015 р.